

КОГНІТИВНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНОЗНАВЧОЇ КОМУНІКАЦІЇ:
ТЕОРЕТИЧНІ СПОСТЕРЕЖЕННЯАнатолій ЦІПКО

orcid.org/0000-0003-2597-2837

доктор філологічних наук, завідувач відділу української філології НДІУ

Анотація. Розглянуто завдання, що їх розв'язуватиме сучасне українознавство, спираючись на провідні напрями сьогочасних досліджень у ділянці філології та культурології. Зауважено інструментарний та методологічний потенціали для українознавства, що містить когнітологія. Окреслено актуальне поле методологічного застосування вже напрацьованого в когнітивістиці для українознавчих досліджень. Це може бути комунікативно-сповісне поле, де панують україноцентричні форми представлення та несення витвореного завдяки персоналістській психології. Хоча передовсім ідеться про образ України, що є присутнім в інформаційних стратегіях сьогодення. Наголошено також на творчому співзвуччі як тяглості, що поєднує модерне «проривання» та попередні епохальні «настанови» у смислового структуруванні текстотворення. Текст як комплексне утворення розглянуто із опертям на багатозаровість значеннєвого вмісту, що має латинське поняття *textum*. Завдяки цьому з'явилися можливі засади комплексного розгляду культуротворчих явищ, які представлено у такій формі існування витвореного, як «текст культури». На потребу розширеного та докладного, в певних випадках – ділянкового, розгляду явищ культуротворення, зважаючи на окремі позиції існування твору, творця та твореного, запропоновано таку інструментарну форму, як «текстуалія» (*textualia*). Цим надається дедалі більшої можливості у розгляді форм розгортання мисленнєвого потенціалу, що «бере участь» у художньому мовомисленні та когнітивних стратегіях (ментально-мовленнєвих чинниках) творення комунікації та текстового комплексу. Разом із тим розглядається чинник «надбудовування» у мові, відтак – функціонування розмаїття «способівих» мов, тобто множинності мов художнього світу як моделювального простору «свого» спостереженого «культурного доквілля».

Ключові слова: українознавство; українознавча комунікація; когніція; текст; «мови культури».

COGNITIVE SPACE OF UKRAINOLOGICAL COMMUNICATION:
THEORETICAL OBSERVATIONSAnatolii TSIPKO

Doctor of Philological Sciences, Head of the Ukrainian Philology Department of RIUS

Annotation. The article considers the tasks which will be solved by modern Ukrainian studies, relying on the key directions of the up-to-date research in the field of philology and cultural studies. Instrumental and methodological potentials for Ukrainian studies (Ukrainology) which belong to the cognitive realm are noted. The field of methodological application of the cognitive science for Ukrainian studies is outlined. This can be a communicative field of knowledge, dominated by Ukrainian-centric forms of representation and commitment created through personalistic psychology; however, we,

first of all, mean the image of Ukraine that is presented in the information strategies of the present. The creative consonance seen as the continuity, which combines the modern "breakthrough" and the previous epochal "guidelines" in the semantic structuring of textual creation, is also emphasized. The text as a complex formation is considered with the support of the multilayer semantic content, which has the Latin notion of "textum". This causes the appearance of the possible grounds for a comprehensive consideration of cultural events, which are presented in this form of existence, created as the "text of culture". Serving the need for an expanded, detailed, and, in some cases – sectional consideration of the phenomena of cultural development; taking into account the individual positions of the existence of the work, the creator, and the cultural "created things", such an instrumental form as "textualia" is proposed. This gives an increasing opportunity to consider forms of unfolding the thinking potential involved in artistic contemplation and cognitive strategies (mental-speech factors) for the creation of communication and the text complex. At the same time, the factor of "superstructure" in the language is considered, and, therefore, the functioning of the variety of "modual" ("modular") languages; that is, the plurality of languages of the artistic world as a modeling of space of one's "own" observed "cultural environment".

Key words: *Ukrainian studies (Ukrainology); Ukrainian studies (Ukrainological) communication; cognition; text; "languages of culture".*

Українознавство як науковий досвід із по-особливому зумовленим процесом здобування наукового знання стирає контури обмежень у гуманітарному дослідженні, до якого воно, безумовно, належить. Ця «безумовність» навіть має творити (чи вже цілком творить) окремий напрям у гуманітаристиці, де простежуються пролегомени генетизму та культурологічний функціонал культуротворення. У такому культуротворчому досвіді генеалогійний та генералізаційний напрями оформлює україноцентричний чинник гносео (когнітивно)-комунікативної спадковості та схематичний фрейм організації смисло-культурного тексту в розкритій перспективі самоосягання.

Певна річ, що у такому спостережно-дослідницькому практиці вирізняються як поля дослідницької уваги, так і загальна застосувальна прагматика смислових структур, що у взаємодії витворюють окрему доконечність культурологічного функціоналу, яка виявляється у понятійних узусах та

організаційних структурах системності та текстовості.

Саме поняття «текст» тепер застосовується як системний чинник осягнення творчості та твореного, а також обумовлює як неодмінну рису розгляду докладне вбачання та вивчення обставин побутування тексту як процесу появи та зауваження «інтелектуальним довір'ям». Але разом з тим спостерігає «відривання» тексту від початкових умов його появи та подальшого поновного відкривання тексту. Йдеться про тексти та контексти, що витворюють розумовий, мисленневий, знанневий виміри комунікативного простору самопізнання та самоосягнення. Тобто вбачається щонайперша ознака текстотворення у культурі: постійна – тягла і невпинна – мисленневість. Отже, доконечний мистецький та інформаційний факт розглядається у тяглості як процесі наявності та побутування, зникання та виявлення. Хоча, як зауважував У. Еко, «читачеві ... не завжди вдається впоратися із швидкістю текстового руху» [26, с. 12]. Відтак

до уваги береться творчий факт як одиниця-осердя процесу текстотворення.

При окресленні українознавчого досвіду комунікації як охопленого структурою об'єктивування дослідного поля слід убачати кілька виявів системності. Це система як відкрита (роз'ємна) структура з можливою добудовою підрівнів до вже кількох наявних та панівних. Так, зокрема, до «усного» та «писемного» комунікативно-інформаційного досвіду, що ґрунтується на вербальному чинникові, який щільно сусідує, навіть переплітається з акціональним (дієвісним) «співорганізатором» та функціональним «виконавцем» у межах сповісного¹ пересилання (трансмисії), доєднується і сьогочасна сповісна (інформаційна) прагматика інтернет-пересилань. У таких пересиланнях смислові навантаження діють зібрано лише у зіставленні:

¹ Слід подати уточнення щодо вживання на заміну (або як доповнення) слів «інформація», «інформаційний» та їхнього понятійного поля, основою його є латинське *forma*, українських відповідників – «сповіщення», «сповісний». Саме поняття *forma* вказує на доконечність твореної дії, упровадження у стан «форми», тобто «завершення», «наповнення», або «заповнення», коли йдеться про отримувану відповідь на запитання у діалозі шуканого. Це слово-поняття вже є усталеним (має певну тяглість) у світовому застосуванні. Натомість видається доцільним наголосити на дії не лише повідомчого та роз'яснювального характеру, на що вказують латинське «форма» (*forma*) та європейське (англомовне) «інформатив» (*informative*), а спрямувати увагу передовсім на дію у полі сповіщення, де провідними є чинники пересилання, діалогізування та зв'язування (комунікації), що відбиваються в українському слові «сповіщення» («сповістя»), яке є близьким до латинського *annuntiatio*. Похідним від нього є «сповісний» (пропозиція відповідника до «інформаційний»). «Сповіщення» – це слово-поняття як український відповідник до англomовного *informing* вже побутує в українській технічній документації, зокрема у мобільній телефонії. Тут «технарні»-розробники вдало випередили гумантаріїв.

в межах функціонального фрейма вербального вираження, підсиленого «відсилковими» (паралельними) площинами кіноряду та фоторяду. Щоправда, слід не залишати поза увагою і доповняльну інформаційність малярського виражального плану в історичному досвіді книготворення (книги-ілюмінати) та сучасні віммельбухи.

Мають бути зауваженими і смислові та естетичні механізми співдії вербального тексту та його особливого ритмічного рушія, що з'являється за умови набування таким текстом музичного структурування. Все це теж має представлення як у форматах вже звиклих та традиційних, так і в електронній версії, що загалом творять структуру інформаційної культури [17].

Потрібно, аби не забувалося, що інтернет-простір та його функціональний і смисловий текст (у всеохопному структуруванні – гіпертекст) також ґрунтуються формами гри як представлення самої особи та її культурного дискурсу, генетична основа творення такого простору – драматургія театрального грання [10], а глибше – психологія творення та самопредставлення Людини грайливої (*Homo ludens* (за Й. Гейзінгоу)) [7], її «емоційного тіла». Це також належить до форм текстотворення та текстопредставлення як довершеного акту твореного. А ще – налаштування «на текст», що є дією, завдяки комплексові рецептивних відчуттів і навичок оперування текстовими структурами, та оперативним перебуванням у знанневому досвіді комунікативного простору. Це практичні та смислові рамки, знанневі напрямні та комунікативні координати антропології текстотворення, відтак – антропології літератури [1], ще

докладніше – антропології художнього тексту [12].

Щоправда, і це є надважливим, теперішній текстотворчий формат, зокрема в інтернет-просторі, навіть незважаючи на загальні обриси культурологічного текстотворення, увиходить виразним «клинцем» у рамкований простір інструментарію, який можна назвати досвідом політичної лінгвістики [6].

До того ж слід зважати на можливісний функціонал системи (зауважено характеристики «складної системи») як замкненої – вивершеної та усталеної – у повноті своєї смислової наявності структури. Зрозуміла річ, що йдеться передовсім про системність етнокультурних цінностей, які містять у собі зорієнтування та напрумування інформаційних пересилань, котрі виявляються через тяглість досвіду культуротворення. У цьому зв'язку слід зважати на знаковість як систему генетично-інформаційних полів та кодовість, а передовсім – на полікодовість [11, с. 206] як інструментарні системи оперування такими орієнтирами суб'єктом чи суб'єктами у діях культуротворення. Ідеться, зрозуміла річ, і про смислове кодування, властиве для історичного – минулого – текстотворення, що ґрунтувалося на мистецькому синтезі. А також, і щонайбільше, зауважується полікодовість сьогочасного модерного широко структурованого тексту. Адже полікодовість зорганізовує пізнаннявий процес, до якого залучаються згадувані вже вербально-зображальні та відеотекстові форми комунікативного акціону.¹

¹ Термін «полікодовість» уперше було запропоновано Г. Ейгер та В. Юхт. На підставі полікодовості ними висунуто підхід розгляду текстів у широкому семіотичному вимірі, у якому спостерігаються «випадки поєднання природного мовного коду

До об'єктивування задля предметного висліду, де поняття «система» виступає суперформотворчим рушієм інформаційної культури, береться також прагматизм тексту [18], що так само ґрунтується чинником системної самоорганізації та містить спонукальну – інтенційну – засадничість культуротворення. Текст як зв'язкова та зв'язана (інтеркомунікативна) система містить – «творить» та «зберігає» – смисловий депозитарій, творчий потенціал та естетико-етосний функціонал як системні складники суб'єктності у досвіді культуротворення.

Виразним показником творчої інтенції у полі когнітивної прагматики тексту є синергійність – співдієвість як творча спільність, що перебуває та діє у парадигмі єдиного наміру комунікативної стратегії у культуротворенні. Це явище єдиного плану, що поєднує свідомісні основи творчого настрою як у гуртовому, так і особовому вимірах, ґрунтується воно на енергейності та енергетейності (поняття походять з гумбольдтіанства та побутують у європейському й американському неогумбольдтіанстві) [4, с. 71–74] як творчих різновидах та різновимірах духовного потенціалу.

Провідним чинником систематизації шляхом розгляду одноосібної (персоналістської) антропології творчого процесу комунікації виступає себепредставлення, що належить до досвіду утвердження такої персоналістської психології через пошук засобів та

з кодом якоїсь іншої семіотичної системи» [22, с. 171]. На полікодовості в подальшому наголошував А. Сонін, вбачаючи потребу долучення до наукового розгляду смислової основи, що виникає завдяки «збиранню в єдиному географічному просторі семіотично гетерогенних складників» [22, с. 171].

можливостей самовираження. Це дієвий процес набування, ствердження та оприявлення власної самості-ідентичності (у тому ліку й естетико-художньої ідентичності) у культуротворчому визначенні (самовизначенні), куди входять усталені моделі комунікативного діалогу як представлення власного психологічного (докладніше – творчого) та культурного «Я». Воно діалогізує у комунікаційній творчості із гуртовими самостями (ідентичностями) «свого» «Ми» та «іншого» «Ми», що є носіями «свого» та «іншого» гуртового культуротворчого потенціалу. Водночас формою себепредставлення як самопредставлення є комунікативно-творчий маніфестаційний акт особи, що виражається у кожній творчій дії вербальної та невербальної комунікації. Визначальним чинником у особовому творчому самопредставленні як самотворенні (selfcreation) є творча та культурна змагальність (агональність (за Й. Гейзінгою)) [7], ширше – агональність комунікаційного процесу [25]. Особливою формою представлення особи – її мовно-поведінкового портрета (зразки персоналістського та психологічного біхевіоризму) є жанр «літературного діалогу», у якому сам автор може опонувати собі.

У зв'язку з комунікуванням загалом слід виокремлювати задля розгляду окремого об'єкта в його теоретичному аналізі «комунікативну дію», що обіймає структурно передавання «усного» і «писаного» тексту як повідомлень, які походять від одного (або кількох) адресата (ів). Таке повідомлення спрямовується на інших як спосіб впливу на їхні поведінкові форми та вияви [8, с. 8]. Саме комунікування слід розглядати з урахуванням суб'єктивної реальності і концепційної системи.

Когніція

Когніція (когнітивно-комунікаційний простір) як творчо-інтерпретаційна (тлумачна) дія має за основу в науковому об'єктивуванні структурування (розбудову) концептами, що походять з ейдосної природи феноменології творчості. Характерні особливості ейдосу – його образність, цілісність, простота. Ейдос, до того ж, має вивищену і досконалу форму. А ейдетичний смисл, що виражається через символ, передбачає, навіть «вимагає», творчу співучасть, що має здійснення в «осяганні», «уподібненні» та «інтерпретації» [20, с. 11]. Оскільки ейдосний образ сприймається безпосередньо, задля цього не має бути робленим обов'язковий виклад-переклад «мовама концептів» або ж фактичних уявлень [20, с. 12]. Хоча, як видається, концептуалізм щонайбільше структурує процеси пізнання та комунікування, що виникають у межах смисло-культурного тексту. Бо саме у межах концептуалізму передбачається, що вміст пізнання має вираження у формі понять [20, с. 21].

Через те когнітивістика як науковий пошук спрямовується і в бік новочасних підходів (новаторства), а також не нехтує традиційним, тобто обидва цих творчо-інтерпретаційних масиви визнає рівнозначними [5, с. 7]. Адже обирає собі за підґрунтя творчого руху у науковому осмисленні людського знанневого і пізнанневого досвідів такий концептуалізм, що точно провадить до когнітивної категоризації явищ творчості.

Когніція як метод і зібрана методологія та когнітологія як ієрархічна система є тими науковими напрямками, шляхами та завданнями антропології-гуманітаристики, що спираються на масив історично закоріненого творчого та

науково-осягального досвіду (гносис, гносео-естетика) [15; 23, с. 76–78]. Разом із тим когніція зі своїми новочасними суттю та формами підходів спрямовується на докорінність змін у пізнанні, які мають допровадити до системного структурування теперішнього – масштабового за замірами охоплення – знання про світ.

Зважаючи на це, слід говорити про особливі завдання та роль когнітивних досліджень. Бо саме вони «висувають претензію» (і цілком не безпідставно) бути провідниками у створенні універсальної системи позицій, що лягли б в основу розбудови єдиної методологічної структури пізнання [2, с. 9]. У ній мають віднайти своє місце знаннєві досвіди набувань та зберігання і відтворення інформаційного корпусу про світ як «близьке» довкілля та «далеке» навкілля [23, с. 661].

Саме задля цього і було створено когнітивну теорію персональних конструктів Дж. (Георга) Келлі, що одразу видалася занадто радикальною на свій час і спершу була сприйнятою за руйнівницю вже наявних напрямів у наукових дослідженнях [28]. А тепер когнітивний напрям у науці, що також діє разом із напрямом творчого персоналізму, дедалі ґрунтовніше увиходить у дослідне поле, розширюючи його завдання та вдосконалюючи отримувані підсумки здійснених наукових спостережень. Адже когніція як напрям наукової праці та система ідей вже набула виразних ознак та статусності парадигми, що цілком може слугувати на те, аби «...визначати планомірність проблем та методів досліджень у кожній ділянці науки для подальших поколінь учених...» [14, с. 28]. Провідним чинником у виконанні такого завдання є

категоризований у науці, і зокрема у когнітології, «образ світу» [2].

У застосуванні когніції як поля наукової праці слід зауважувати також своєрідний рух на «зближення», що вбачається у «повороті», а радше – повновному поєднанні (після певного часу паралелізації) літературознавчого спостереження та мовознавчих позицій. Основа такого поєднання – семіотичні властивості культуротворення та його текстотворчі форми. У сьогочасній гуманітаристиці, складником якої є когнітивне літературознавство – література як мислення та знання, цей «поворот» є помітним явищем. Відтак плідним ґрунтом для самоосяжних (когнітивно-творчих) досліджень є такий напрям, як «мовомислення» – когнітивна мовотворчість.

Текст

Обрання структурного поля поняття «текст» для масштабового та засяжного схарактеризування тяглості культуротворення як невинного процесу виокремлення творчих дій є цілком виправданим. *Textum* – текст як всеосяжна (різновмісна) сув'язь творчих акціонів та активностей – це текст культури (*textum culturae*). Адже *textum*, *texti* з латини – це «килим», «плетиво», «полотно».

З текстом у давнішу пору є пов'язаним виразний «меморат» – несення та запам'ятовування тексту. У латиномовному просторі стається винесення смислів (*сенси* – *sensus*)¹ із тексту

¹ Часом і в україномовному спілкуванні (побутовому та науковому) буває так, що запановує ця латинська форма *sensus*. Це саме з такого приводу можна мовити: не поспішаймо! Не завжди слід удаватися до іншомовних запозичень при наявності якісно високого «свого». Таким є слово-поняття «смысл(и)», що містить у своїй акціо-

та співтворення подальшого memoria як співпам'ятання – *con(m)memoratio*, а відтак – творчої дії досотворення смислового полотна у межах тексту культури. При тому надто розвиненою є «усність» побутування текстів у тексті культури, тобто великий хист та сила у запам'ятовуванні текстів (сув'язі слів-інформантів).

Сократ, розмірковуючи над потребою «записаного», говорив про те, що використання записів призводить до послаблення пам'яті, оскільки люди замість вправління у запам'ятовуванні і пригадуванні починають довірятися записам. Книги, отже, як роздумував він, не збільшують сили розуму, а підривають її і показують удавану мудрість. Схожими думками ділилися й інші грецькі філософи. Діоген Лаертський переповідав такий випадок із життя Антисфена (засновника кінчної школи). Одного разу учень поскаржився йому на те, що загубив свої записи, і тоді Антисфен відповів, що він мав би зберігати їх у душі [9, с. 72]. Тож перевага була за усним (пам'ятним) побутуванням тексту.

Звісно, це не ведійська традиція зберігання полотна тексту у непорушності форми і змісту через його заучування напам'ять [21], де ідея, образи та тексти творять нерозпорошувану єдність.

нальній будові дію постійної співтворчості – «сомислія», а відтак – співосягнення небуденних та повсякденних феноменів – бутєвих та житєвих форм культуротворення. Зважаючи на такі характеристики «свого», випробуваного часом, книжно-усталеного, слова-поняття «смысл», належить удаватися саме до його використання. У «со-мыслиї» відбито постійне налаштування на творчість, виразна мисленнєвість, тоді як слово *sensus* є позначеним більшою чуттєвістю, аніж оперативно-вищезначеною (відсторонено-піднесеною) мисленнєвістю, що є цілком присутньою у «со-мыслиї» («сомисліє»).

Давнє європейське текстотворення зважає на текст як «допоміжну форму» у підпорядкуванні до завдання зберігання ідеї (думки), а не всього масиву «ідеотексту», як це можна було спостерегти у шляхах текстовідтворення, властивих для брамінської традиції. Отже, давній європейський – це інший спосіб зберігання тексту, що не був окресленим структурними межами «побутування» певної ідеї.

Згодом європейський досвід показує радше техніку творення текстових (згодом спостережених наукою як текстологічних) моделей – різночасових редакцій, що породжувалися творчою дією носіїв тексту. У Європі текст робиться мінливим, «гнучким», варіативним. До того ж латина (як «писаний» простір побутування текстів) і народномовне середовище, зокрема епічне та легендарне, залишаються ніби паралельними шляхами у межах простору тексту культури. Хоча можна навести чимало й інших прикладів. Багато латинських слів переходять до народних лексичних корпусів, змінюючись у будові (морфоскладі), набуваючи відтак популяризації – «понародовлення», але при тім втрачають свою дигнітарну формульність. Її надавало лише латинське оформлення та звучання. А набувають форми і способу вже іншого існування як у мові, так і в тексті культури. Сама латина як мовно-текстовий простір зберігає високе достоїнство словникового та термінотворчого «запасника» (*depositum creature*) і користується особливим дигнітарним становищем – має виразну культуротворчу гідність у власному побутуванні.

Слід не забувати, що у латиномовній текстовій культурі існувало поняття про особливе – автономне – становище

«книги» (отже, «писаного» слова-тексту) від автора, тобто «книги» як слова-думки, незалежного від творця. Існував латинський вислів, що характеризував такий стан побутування писаного тексту: *habent sua fata libelli* – «проживає (має) своє життя». У греко-римському світі, отже, вбачалося відсторонення книги від автора, її відхід від початків творення. До прикладу, Сократ уважав за недолік здатність написаного існувати відокремлено від свого автора [27, р. 41]. Належить зауважити, що зовсім інакше бачився стан існування тексту («записаного») на Сході [27, р. 41]. Праведний Йов (з біблійної Книги Йова) щонайбільше сподівається на те, що «письмо» житиме без нього: «О, коли б записати слова мої, о, коли б були вони в книжці позазначувані, коли б рильцем залізним та оливом в скелі навіки вони були витесані!» (Йов, 19: 23–24).

Здається, саме смисл латиномовного вислову «проживання книгою свого життя» буде удокладнено уже в європейській модерній та постмодерній культурах (XX–XXI ст.): сприйняття книги-тексту вже без автора – це сприйняття, у якому відбулася «втрата» («смерть») автора (Р. Барт) [3, с. 384–391].

У слов'янському (слов'яно-українському) світі, завдяки існуванню посередництва кирило-мефодіївського мовного спадкоємства – слов'янської мови (*lingua slavonica*), мисленнева і знаннева (пізнавальна) «обробка» тексту стається по-іншому. Тут сам вихідний текст, текст-дарувальник (текст-донатор – *textum-donator*) спостерігається у двох характеристиках дії. З одного боку, він зберігає власну початкову достойність (дигнітарність) як джерело дарування знання і смислів. З іншого – поряд з

наявністю переходів із книжної мови у народне мовне поле залишаються і формульні вислови, які є виразними перенесеними словами, завдяки їм у новотворених текстах виникали змістові зосередження та виокремлені смислові структурування. При тім спостерігається менше прикладів у зміні будови (морфізації) таких слів у досвіді їхнього «понародовлення», зокрема, це можна бачити у колядкових текстах та княжих літописних словах (формульній вислів «Рече», що походить з премійних та євангельських текстів – «Рече Господь», та ще один формульний вислів – «Поглаголить») [23, с. 152]. Це теж приклади усталених виразів – «формульної мови» – в усних та писаних текстах давньоукраїнської словесності.

Спостерігаючи давні творчі зразки української словесності, а разом із тим виходячи на обрії сучасних досліджень, можна говорити і про окремі явища інтертекстуальності у давню пору текстотворення. Що є цікавим, такі «текстові взаємини» по-особливому позначаються на смисловому структуруванні як окремого тексту (твору), так і цілого текстового масиву культури. А до «розширення» тексту – тривання текстотворення – належать покрайні (маргінальні – маргіналії) записи на полях книжок. Це явище надто розповсюдилося із появою друкованої книги. Серед них показовими є покрайні записи архієпископа Лазаря Барановича, зокрема у книгах «Меч духовний» та «Труби словес проповідних» [24].

І в слов'яномовному текстовому просторі культуротворення виразною є сила панування «усності», а отже – висока потреба у запам'ятовуванні текстів. Тут теж спостерігається мисленневий простір

співпам'ятання тексту (*commemoratio texti*), на її основі розвивається така форма творчості та зберігання створеного, як *textualia*. У її структурі спостерігаються і текстові, і контекстові напрями творчості – як сприйняття самого тексту, так і обставин його побутування. Надчинником, що обумовлює первинну (генетичну – у початковому організаційному охопленні) і подальшу концептовість текстотворення у культурі, є смислотворення. Це творча співдієвість – «сомисліє» [23, с. 28], що походить від усного та писаного текстів і так само спрямовується на них, структурно укладаючи контекстовість із довершеною якістю творчих феноменів культури.

Як видається, окремо належить зауважити можливість інструментарного та технологійного «розширення» у понятійному апараті, який залучають як основу до спостереження текстотворчості когнітивних та комунікативних дій. На потребу дослідження тексту та текстовості слід передбачити та впровадити поняття «текстуалія» (*textualia*)¹, що охоплюватиме як дійсні вияви тексту (форми текстової реалії), так само ґрунтуватиметься на метафізиці тексту [8]. Сюди належатимуть текстова архетипність як (потенційна (можливісна)) протоформа тексту та похідна з неї форма

¹ Таку лексичну форму вже використано в інформаційному просторі Європи. Існує польський часопис (міждисциплінарний кварталник «*Tekstualia*»), що зосереджується на публікації наукових і просвітницьких інтелектуальних матеріалів. Та застосування схожої за походженням (з лагінимовної основи) лексичної одиниці в іспаномовному просторі – «*Textualia*» (наприклад, «*Textualia traducciones*» – «Текстові переклади»). Хоча як науковий термін із виструнченим структуруванням та з усталеним (чи розширено – усталюваним) значенням застосуванням, як видається, це слово не використовується.

дійсної текстовості як знанневого (інформаційного), естетико-художнього та комунікативно-зв'язкового акціонального простору, тобто функціональна поліфонія тексту. Це і текстотворення, і текстовідтворення (рецептивна текстокреція). Воно різнитиметься від поняття «текстологія» (*textology*).

У цьому зв'язку слід згадати про існування поняття «текстуальність» (*textuality*), що виникло та діє на ґрунті епістемології, особливо у ділянці ідей мови та літературного твору. Текстуальність охоплює процес «вироблення» тексту, а також наближається до процесового «читання», яке, щоправда, зазнає змін, оскільки кожне прочитання творить «новий» текст. Тож поняття «текстуальність» є пов'язаним з активною діяльністю, спрямованою на творення тексту [11, с. 419].

Водночас «текстуальність» відрізнитиметься від поняття «текстуалія» (*textualia*), що обійматиме і текст, і текстотворення, і текстове сприйняття (тексторецепторіку), тобто структуруватиме у розлоговому полі спостереження і тексти, і контексти. Тоді виразнішим буде виглядати процес творення та застосування смислів. Докладніше буде «прочитуватися» з погляду науки тяглий та взаємопереходовий процес «смислотворення», «текстотворення» та «культуротворення» як невинне тривання праці над смисло-культурним текстом. Адже, як зауважував наукознавець і математик В. Налімов, «смысл не может быть наданым знаком без прочитання текста» [19, с. 102].

Отже, текст як системний чинник культуротворення – вдалий інструментарій для комплексного розгляду явищ творчості. Слід зауважити, що розвиток

сучасної герменевтики та логічної прагматики, який так само є основою появи дедалі частіших нових розробок у соціальній психології, лінгвістиці, літературознавстві, культурології, засвідчує головну потребу при виконанні цих та подальших дослідних робіт – необхідність застосовування комплексного підходу. Ним теж плідно користується українознавство як системний та комплексний науковий досвід.

Звісна річ, у сьогочасних дослідженнях і структурне поле поняття «текст», і межі його інформаційного впливу ширшають до рівня надсистеми. Інструментом його схарактеризування є поняття «гіпертекст» (hypertext, Т. Нельсон). Таке утворення як інструментарно-об'єктивна структура теоретичного плану застосовується при розгляді інформаційних стратегій та технологій у теперішньому комунікуванні. Основа інформаційної сув'язі у гіпертексті теж є своєюрідною, її сприйняття модель (передовсім читання) не вимагає лінійної послідовності у застосуванні текстів.

При тім слід неодмінно брати до уваги ще й таку системно ємну характеристику виникнення і побутування смислокультурного тексту, як знаковість. Отже, «текст» – це цілісний знак, і всі інші знаки суспільного тексту мають у ньому рівень елементів знака [16, с. 31].

Мови культури

Засобом текстотворення, де панує культуротворча інтенція та етнокультурний дискурс, є, звісно, «природна» мова. Разом із тим слід вбачати чинник «надбудовування» у мові, йдеться про розмаїття «способових» мов, про множинність мов художнього світу як моделювального простору «свого»

спостереженого «культурного довкілля». У мові як розмаїтті інших інструментарних мов відбито світоглядні напрямні творчого потенціалу власної культури. Множинність таких мов як виражальних та засадничих засобів текстового культуротворення у дискурсі складає поліфонію «мов культури». Серед них у системному охопленні і мова як духовне підґрунтя культури, і субмови – співмови або «рівневі» мови – це засоби вираження особи в культурі.

Це своєрідні особистісні (персоналістські) мови, що в комунікативній дії більше спираються на художність мови і витворюють художню комунікацію, яка показує досвід вторинного моделювального системотворення художнього типу [16, с. 34]. До того ж слід зауважувати ті різниці, що існують поміж «природною мовою» і вторинним художнім мовним моделюванням. Кожна з таких мов має своє комунікативне поле і практики, що зумовлюються завданнями планів розмаїтого вираження інтеріорної та екстеріорної особи – «внутрішньої» та «зовнішньої» людини. У такому випадку можна спостерігати і плинність вираження у мові вторинного моделювального художнього типу, але так само і випадки ентропії (руйнування, розсівання) комунікативного потенціалу автора і витворюваних ним художньої мови та художнього тексту.

Це не лише мовленнєво-дискурсивний чинник мови особи, а також способи її самовираження в просторі доповняльних засобів як ширших смислотворчих можливостей, узятих із культуротворчого потенціалу. Це різні «мови дій та форм» – культурних акціоналів: «мова жестів», «мова пахоців», «мова вбрання», які «розширяють»

можливості представлення особи назовні. Ці «мови» творять екстеріорний образ особи завдяки структурі символу. Водночас це «натяки» у формах комунікації, що робляться захисними засобами особи, ба навіть «футляризують» її та її світ у спілкуванні з «іншим» як іншими особовими світами. У такому випадку ці засоби культуротворення спрацьовують у несенні одиничного – особового – «мікросвітового».

Отже, у системному та комплексному розгляді мовно-граматичні (мовно-структурні) рівні можна залучати до спостережень семіотики та комунікативності мистецтва. Мистецтво у системному спостереженні розглядати як мову, а виражальний та семіотичний акціонал цього комунікативного поля – як «мови мистецтва» («мови культури»).

Мова мистецтва (і окремого твору) – це, як зазначав Ю. Лотман, «...певна даність, що вже існує до витворення і є однаковою для обох полюсів комунікації» (коли кожна комунікативна система може виконувати моделювальне завдання, а кожна моделювальна система може бути використаною з метою виконання комунікативної ролі) [16, с. 23].

До такого – мовного – систематизування мистецьких практик спонукало передовсім завдання із пошуку того інтегративного типу знань, який міг би об'єднати всі знання, що накопичуються в мистецтві, науці, філософії. Такою єдиною основою робиться «ідея мови». З цього ідейного висновування мистецтво, наука та публічний дискурс мають осягатися як різні форми мови, що зорганізуються власною «граматикою». Мова науки у тому випадку, коли її підсилює ще й термінологічний чинник, неодмінно встановлює

взаємозв'язок із мовою культури (мовою мистецтва). Тоді здійснюється аналіз творчого досвіду, а також систематизація естетичних і мистецтвознавчих понять. Завдяки такому зв'язку та поєднанню виникла можливість встановити механізми творення художньої форми та зробити «витяг» з її смислотворчого потенціалу. Смісл і форма перебувають у зв'язку з «мовою речей». Адже і самі речі у їхньому первинному становищі – це не лише фізичні об'єкти, а засоби і знаки спільнотних, суспільних та культурних взаємин, що вибудовують смисловий «крайобрій» у сприйнятті самих цих речей [13, с. 14].

Сама ж, використовувана з цією метою, ідея мови стосовно об'єктивованого і структурованого нею мистецтва розставляє цілком різні змістові наголоси залежно від того, який саме чинник мови залучається як визначальний та підставовий. Хоча вся парадигма мови цілковито застосовується до дослідження мистецтв.

Інше розуміння мовної природи мистецтва та культури укладається у рамки теоретичних концепцій, які зосереджуються на семантичних чинниках мовного феномену. У такому розгляді наголошується на розумінні та сприйнятті мови як акціонального простору вираження смислу. До того ж робиться розрізнення поміж смислом як суб'єктивною інтенцією і смислом як об'єктивною предметною структурою. Таке розуміння мовної природи представлено тими концепціями, що вбачають у самому мистецтві самостійне пізнавальне завдання [13, с. 16].

Окрім того, у схарактеризуванні мовно-мистецьких зв'язків спостерігаються ще й такі концепції, за

якими мистецтву надається окремого комунікативного виміру. На цій концепційній основі з'являється висновок, що представляє мистецтво як форму інтерсуб'єктивності, ба навіть способом побудови культурної спільноти, котра набуває власну самість у процесах творення і сприйняття художніх творів. Певні розрізнення, що існують у спостереженнях, котрі ґрунтуються на мовній парадигматиці, зовсім не є незіставними протилежностями [13, с. 16]. Це швидше окремі «способові наголоси», що добираються до інструментарних полів спостереження та висновування можливостей структурного потенціалу мовної парадигми.

У зв'язку з системою «мови мистецтва» («мови культури») має неодмінно бути присутнім і такий вагомий чинник сприйняття тексту, що є підґрунтям подальшого процесу текстотворення, як прочитання-інтерпретація (рецептивна текстокреація). І для цього випадку комунікативної дії застосовується структурування з арсеналу мови – мовна граматика. При тім робиться розрізнення з-поміж правил граматичного синтезу на «граматику висловлювання» та «граматику слухання» [16, с. 34].

Зважаючи на більшу спроможність інструментарних можливостей, що з'явилися у гуманітарних дослідженнях завдяки запропонованим структурним полям тесту як системотворчого чинника та когніції як одного із сучасних удокладнень знанневого досвіду культуротворення, українознавство так само здобуває значне за потенційним обсягом методологічне підґрунтя. Інструмент «тексту» надає можливість схарактеризувати й ідею, і форму побутування явищ як фактів культуротворення, що

укладаються у часопросторову тяглість витворення текстів і контекстів. Одним із провідних чинників, що висновують «потребу» розширення і множення культуротворчого потенціалу, є смислотворення. Воно так само виступає одним із головних рушіїв творення текстів у просторі широкоструктурованого смисло-культурного тексту. І цим теж збагачується методологічний арсенал українознавства. Сам смисло-культурний текст, що може і має бути одним із напрямних чинників комплексних українознавчих досліджень, скеровується інтенційним рушієм комунікативної активності та діяльності спільноти. Разом із тим у кожному комунікативному зв'язкові спостерігається підставовість окремишнього – особового – як вирізненного носія культуротворчого потенціалу. У комунікативних обставинах-контекстах, безумовно, вирізняється особа, що має культуротворчу здатність та виявляє себе завдяки широті смислового і символічного полів «мов культури». Все це – і тексти, і контексти – становить предмет для розгляду в обширі культурної антропології, підґрунтям для якої є так само українознавство як науковий досвід сьогочасних людинознавчих досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьева Е. Антропология литературы. Человек пишущий. *Вестник Санкт-Петербургского государственного университета*. Серия 6. 2009. Вып. 4. С. 16 – 21.
2. Баксанский О., Кучер Е. Когнитивный образ мира: пролегомены к философии образования. Москва: Канон+ РООИ «Реабилитация», 2010. 224 с.
3. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. Москва: Прогресс; Универс, 1994. 616 с.

4. Бачевич Ф. Духовна синергетика рідної мови: лінгвофілософські нариси. Київ: ВЦ «Академія», 2009. 192 с. (Серія «Монограф»).
5. Бовсунівська Т. Когнітивна жанрологія і поетика. Київ: ВПЦ «Київ. ун-т», 2010. 187 с.
6. Будаев Э., Чудинов А. Зарубежная политическая лингвистика. Москва: Наука; Флинта, 2008. 352 с.
7. Гейзінга Й. Homo Ludens. Досвід визначення ігрового елементу культури / пер. з англ. О. Мокровольського. Київ: Основи, 1994. 250 с.
8. Гусев С. Метафізика текста. Коммуникативная логика. Санкт-Петербург: ИЦ «Гуманитарная Академия», 2008. 352 с.
9. Диоген Лаэртский. О жизни, учениках и изречениях знаменитых философов / пер. и прим. М. Гаспарова, общ. ред. и вступ. ст. А. Лосева. Москва: Мысль, 1979. 624 с.
10. Залеська-Онишкевич Л. Текст і гра. Модерна українська драма. Львів: Літопис, 2009. 472 с.
11. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Е. Вінквіста та В. Е. Тейлора; пер. з англ. В. Шовкун. Київ: Основи, 2003. 503 с.
12. Изер В. К антропологии художественной литературы. *Новое литературное обозрение*. 2008. № 94. С. 7–21.
13. Искусство как язык – языки искусства. Государственная академия художественных наук и эстетическая теория 1920-х годов / под ред. Н. Плотникова и Н. Подземской при участии Ю. Якименко. Т. 1: Исследования. Москва: Новое литературное обозрение, 2017. 456 с.
14. Кун Т. Структура научных революций. Москва: Прогресс, 1977. 300 с.
15. Кутырев В. Когнитивный мир и его исторические предпосылки. *Философия науки*. 2012. № 1 (52). С. 3–25.
16. Лотман Ю. Структура художественного текста. Москва: Искусство, 1970. 384 с.
17. Махов А. Musica literaria: идея словесной музыки в европейской поэтике. Москва: Intrada, 2005. 223 с.
18. Меньшиков Л. Прагматика понимания текстов постмодернистской культуры. *Человек. Культура. Образование*. 2015. № 4 (18). С. 62–74.
19. Налимов В. Вероятностная модель языка. Москва: Наука, 1979. 303 с.
20. Никоненко С. Эйдос и концепт. Эпистемологические основания символизма в метафизике, истории, искусстве. Санкт-Петербург: Издательство РХГА, 2017. 522 с.
21. Семенов В. Проблемы интерпретации брахманической прозы. Москва: Наука, 1981. 180 с.
22. Сподарец О. Поликодовость как ключ к новостному политическому медиатексту. *Политическая лингвистика*. 2011. № 1(35). С. 171–176.
23. Ціпка А. Духовна ліствиця давньоукраїнської словесності. Київ: Леся, 2015. 747 с.
24. Шамрай М. Невідомі записи Лазаря Барановича в НБУВ. *Бібліотечний вісник*. 2001. № 3. С. 29–33.
25. Шейгал Е., Дешеева В. Агональность в коммуникации: структура понятия. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2009. № 34 (172). *Филология. Искусствоведение*. Вып. 36. С. 145–148.
26. Эко У. Шесть прогулок в литературных лесах: авторский сборник. Москва: Симпозиум, 2002. 288 с.
27. Baynes L. Heavenly Book Motif in Judeo-Christian Apocalypses, 200 BCE – 200 CE. Leiden. 2012. 233 p.
28. Kelly G. Brief introduction to personal construct theory. In: D. Bannister (Ed.). *Perspectives on personal construct theory*. N.Y.: Academic Press, 1970. 30 p.

REFERENCES

1. ANANYEVA, Ye. (2009). The Anthropology of Literature. The Writing Man. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 6* (Saint Petersburg State University Bulletin. Series 6), Vol. 4, pp. 16–21. [in Rus.]

2. BAKSANSKIY, O., KUCHER, E. (2010). *The Cognitive Image of the World: Prolegomena to the Philosophy of Education*. Moscow: Kanon+ROOI "Reabilitatsiya", 224 p. [in Rus.]
3. BART, R. (1994). *Selected Works: Semiotics. Poetics*. Moscow: Progress; Univers, 616 p. [in Rus.]
4. BATSEVYCH, F. (2009). *Spiritual Synergetics of the Mother Tongue: Essays in Philosophy and Linguistics*. Kyiv: Akademiia, 192 p. ("Monograph" series). [in Ukr.]
5. BOVSUNIVSKA, T. (2010). *Cognitive Genre Studies and Poetics*. Kyiv: Kyivskiy universytet, 187 p. [in Ukr.]
6. BUDAYEV, E., CHUDINOV, A. (2008). *Foreign Political Linguistics*. Moscow: Nauka; Flinta, 352 p. [in Rus.]
7. HEIZINHA, Y. (1994). *Homo Ludens. The Experience of Identifying the Game Element of the Culture*. Kyiv: Osnovy, 250 p. [in Ukr.]
8. GUSEV, S. (2008). *Metaphysics of Text. Logic of Communication*. Saint Petersburg: Gumanitarnaya Akademiya, 352 p. [in Rus.]
9. LAERTSKIY, D. (1979). *Life, Students, and Aphorisms of Famous Philosophers*. Moscow: Mysl, 624 p. [in Rus.]
10. ZALESKA-ONYSHKEVYCH, L. (2009). *The Text and the Game. Modern Ukrainian Drama*. Lviv: Litopys, 472 p. [in Ukr.]
11. WINQUIST, Ch., TAYLOR, V., eds. (2003). *Encyclopedia of Postmodernism*. Kyiv: Osnovy, 503 p. [in Ukr.]
12. IZER, V. (2008). On the Anthropology of Fiction. *Novoye literaturnoye obozreniye*, (94), pp. 7–21. [in Rus.]
13. PLOTNIKOVA, N., PODZEMSKAYA, N., eds. (2017). *Investigations*, Vol. 1 of *Art as a Language – Languages of the Art. State Academy of Arts and Aesthetic Theory of the 1920s*. Moscow: Novoye literaturnoye obozreniye, 456 p. [in Rus.]
14. KUN, T. (1977). *Structure of Scientific Revolutions*. Moscow: Progress, 300 p. [in Rus.]
15. KUTYREV, V. (2012). Cognitive World and Its Historical Prerequisites. *Filosofiya nauki (Philosophy of Science)*, (1 (52)), pp. 3–25. [in Rus.]
16. LOTMAN, Yu. (1970). *Structure of the Literary Text*. Moscow: Iskustvo, 384 p. [in Rus.]
17. MAKHOV, A. (2005). *Musica Literaria: The Idea of Verbal Music in European Poetics*. Moscow: Intrada, 223 p. [in Rus.]
18. MENSHIKOV, L. (2015). Pragmatics of Understanding Texts of the Postmodern Culture. *Chelovek. Kultura. Obrazovaniye (Man. Culture. Education)*, (4 (18)), pp. 62–74. [in Rus.]
19. NALIMOV, V. (1979). *The Probabilistic Model of a Language*. Moscow: Nauka, 303 p. [in Rus.]
20. NIKONENKO, S. (2017). *Eidos and Concept. Epistemological Basis of Symbolism in Metaphysics, History, Art*. Saint Petersburg: RKHGA, 522 p. [in Rus.]
21. SEMENTSOV, V. (1981). *Problems of Brahman Prose Interpretation*. Moscow: Nauka, 180 p. [in Rus.]
22. SPODARETS, O. (2011). The Polycode Principle as the Key to the Political News Media Text. *Politichieskaya lingvistika (Political Linguistics)*, (1 (35)), pp. 171–176. [in Rus.]
23. TSIPKO, A. (2015). *Spiritual Ladder of the Old Ukrainian Language Arts*. Kyiv: Lesia, 747 p. [in Ukr.]
24. SHAMRAI, M. (2001). The Unknown Notes of Lazar Baranovych in Vernadsky National Library of Ukraine. *Biblioteknyi visnyk (Library Bulletin)*, (3), pp. 29–33. [in Ukr.]
25. SHEYGAL, Ye., DESHEVOVA, V. (2009). The Agonal in Communication: Structure of the Notion. *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta (Chelyabinsk State University Bulletin)*, (34 (172)). *Filologiya. Iskusstvovedeniye (Philology. Art History)*, Vol. 36, pp. 145–148. [in Rus.]
26. ECO, U. (2002). *Six Walks in the Fictional Woods: The Author's Collection*. Moscow, 288 p. [in Rus.]
27. BAYNES, L. (2012). *Heavenly Book Motif in Judeo-Christian Apocalypses 200 BCE – 200 CE*. Leiden, 233 p. [in Eng.]
28. KELLY, G. (1970). Brief Introduction to Personal Construct Theory. In: D. Bannister, ed., *Perspectives on Personal Construct Theory*. New York: Academic Press, 30 p. [in Eng.]